

MOTÎFÊN SEREKE DI ÇÎROKÊN MÎRZE MIHEMED DE *

Bünyamin DEMİR**

KURTE

Çîrok û xebatên polinkirin û berawirdkirina çîrokan di nav xebatên folklorî de cihekî girîng digirin. Di nav cihana folklorê de jî Stith Thompson xwedî cihekî bêhempa ye. Ew bi dehan salan li ser vegotinên gelêrî xebitiye û gelek berhemên derbarê folklorê de amade kirine. Yek ji xebatên wî ya herî girîng *Motif-Indeksa Edebiyata Gelêrî* ye ku ew herwiha wekî rebazek jî te qabulkirin. Li gorî vê rebazê hemu vegotinên gelêrî di nava xwe de tiştên hevpar dicivînin ku ew ji wan re dibêje *motif*. Me jî ev xebata xwe li ser kismek çîrokên kurdî ku ji qadê hatine berhevkirin kir. Ev çîrok ji ber lehengê xwe yê sereke wekî "Çîrokên Mirze Mihemed" tên nasîn. Bi gotineke din, bi bikaranîna *Motif-Indexê* me hevpariyên çîrokên Mirze Mihemed derxistin holê. Herwiha jî bili tespîtkirina van motifan, me wateyên wan ên di çanda gelêrî de jî dan.

Peyvên sereke: Çîrok, motif, Çîrokên Mirze Mihemed, Stith Thompson, Motif-Indeks

ABSTRACT

"Main Motifs in the Mirze Mihemed's Folktales"

Fairy tales and study on classification and comparison of fairy tales take important place among folkloric studies. Stith Thompson has a great name in folklor field. He has studied many years on folk narratives and has written many reference books. One of his books ' *The Motif-Index of Folk Literature* ' has been accepted as a folkloric method in addition to be a reference book. According this method each of folk narratives has some common elements which is called as *motif* by him. This paper also has been prepared on based of this method. We have used this method on some Kurdish fairy tales which has been collected from field. These fairy tales are known and called as "Mirze Mihemed fairy tales" because of their main character. In other words we have revealed common part of "Mirze Mihemed fairy tales" by using *Motif-Index*. Besides determine these motifs, we also have given some explanations of these motif in folk culture.

Keywords: Fairytales, motif, Kurdish fairy tales, Stith Thompson, Motif-Index

* Ev gotar li ser bingeha teza min a mastirê ya neçapbûyî hatiye amadekirin. Bnr. Bünyamin Demir, *Çîrokên Kurdî li gorî Motif-Indeksa Stith Thompson (Bi Nimûneyên Çîrokên Mirze Mihemed)*, Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artuklu, Enstîtuya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê, Teza Mastirê a Neweşandî

** Lêkolîner, Zanîngeha Mardîn Artukluyê – Enstîtuya Zimanên Zindî li Tirkîyeyê, Şaxa Makezanista Çand û Zimanê Kurdî, e-mail: bunyamindemir@artuklu.edu.tr

DESTPÊK

Di nav vegotinên gelêrî de yek ji cureyên herî kevn û berbelav çîrok e. Çîrok ji dîroka mirovahiyê ve hene û hê jî dijîn. Li seranserê dinyayê çîrok tînin gotin û xebatên zanistî û berhevkirinê li ser van tînin kirin. Dema mirov li çîrokan dinere dibîne ku mijarên wan hêst û fikrên hevpar ên mirovahiyê ne. Li her derê cihanê mijarên hevpar di nav wan de cih digirin.

Wekî her vegotîneke gelêrî, çîrok jî di nava xwe de tradîsyonan diparêzin û wan bi xwe re derbasî nîşên nû dikin. Herçiqas çîrok bi demê re bûbin anonîm û ji taybetiyên xwe yê netewî dûr ketibin jî em dikarin di deqên çîrokan de tradîsyon, adet, toreyên çanda xwe bibînin. Her çi motîf in, ew jî binemayên çîrokan in. Wate çîrok li ser pişt motîfan ava dibin. Lewma jî bo xebatên li ser çîrokan vekolîna motîfan gelekî girîng e. Em ê jî di vê xebata xwe de hewl bidin ku li gorî xebata navdar ya Stith Thompson, *The Motif-Index of Folk Literature* (Îndeksa Motîfan a Edebiyata Gelêrî)ê motîfên di çîrokên Mîrze Mihemed de vekolin.

Ev xebat li ser heşt çîrokan hatiye kirin ku ew ji çend herêmên Kurdistanê¹ wekî Ebexê, Gevê, Erdîş, Bazîdê hatine berhevkirin.² Ev çîrok jî aliyê xwendekarên mastîrê ve jî bo projeya mastîra bêtez hatine berhevkirin û me jî ev çîrok jî wan projeyan hilgirtine.³ Helbet çîrokên Mîrze Mihemed ne tenê li van herêman tînin gotin, lê li gelek deverên Kurdistanê tînin gotin. Ji xwe jî bilî van çîrokên ku em li ser wan xebitîne, çend xebatên din ên berhevkirinê li ser wan hatine kirin.⁴

Çîrok li gorî çend tiştan tînin binavkirin. Carinan bi navê berhevkaranê wan (Çîrokên Birayên Grimm, Çîrokan Andersen), carinan li gorî mijarên wan (Çîroka ku Prens bi Beqê re Dizewice, Çîroka Zewaca Keçîka Hêjar bi Lawîkê Dewlemend re...), carinan jî li gorî lehengên wan ên sereke (Mîrze Mihemed, Pîra Sêhr, Fatîk, Lawîkê Keçelok) tînin binavkirin. Ji ber ku navê lehengên wan ên sereke Mîrze Mihemed⁵e, ev çîrokên ku em li ser wan xebitîne wekî çîrokên Mîrze Mihemed tînin nasîn.

Di warê akademîk de, jî bo polînkirin û berawirdkirina çîrokan çend rêbazên sereke hene. Rêbaza Propp, Îndeksa Tîpan a Aarne-Thompson û Îndeksa Motîfan a Stith Thompson, ên herî navdar in. Ev her sê rêbaz di bin bandora hev de mane û heta em

¹ Peyva “Kurdistan” di vê gotarê de bi wateya “erdnîgarî” ya ku kurd bi piranî lê dijîn, hatiye bikaranîn.

² Dibe ku hin ji van çîrokan varyant an versiyonên hev bin. Lêbelê li ser têgehên varyant û versiyonê bi xwe lihevkinerek tune ye û herwiha mijarek biniqas e. Ji ber vê yekê jî me ne xwest tevî van nîqaşan bibin û me ew wekî “Çîrokên Mîrze Mihemed” hiştin. Ji bo xebateke derbarê vê nîqaşê bnr. OĞUZ, Öcal (2000). “*Türk Halkbilimi Çalışmalarında Eş Metin (Varyant) ve Benzer Metin (Versiyon) Sorunu*”, Milli Folklor Dergisi, hj 47, rp. 2-5, Ankara

³ (Kuşçu, 2013), (Temtek, 2013), (Yıldırım, 2013), (İzci, 2013)

⁴ İkrâm İşler, *Mîrza Mihemed û Çavreşa Qîza Mîrê Ereban*, weş. Sîtav, Wan, 2014, Nihat Öner, Mîrze Mihemed-Gurzek Çîrok ji Herêma Serhedê, İstanbul: weş. Avesta, 2016

⁵ Mîrza Mihemed, Mîrze Miheme, Mîr Mihemed

dikarin bibêjin li ser hev ava bûne. Jixwe çiqasî ji hev cuda bin jî armanca wan hema hema yek e. Li gorî Propp herçiqas bi hezaran çîrok hebin û ew pirreng werin dîtin jî, ew hemu di eslê xwe de li ser heman pergale ava bûne (Dündar, 2002: 116). Antti Aarne jî ji babetên çîrokan re tîp (*type*) gotiye. Li gorî wî tîpên çîrokan bisînor in û hemu dikarin werin tespît kirin. Lewma di xebata xwe de jî çîrok li gorî babetên wan polîn kirine.

Rêbaz

Ev xebat li gorî *Motif-Index* a Stith Thompson hatiye birêvebirin. Thompson li ser motîfan sekiniye û li hêmanên hevbeş ên çîrokan geriyaye. Lêkolîner jî li gorî armancên xwe vê rêbazê li ser çîrokên di destên xwe tetbîq dikin. Li gorî vê rebazê di hemu vegotin û çîrokên dinyayê de hêmanên hevbeş hene ku Thompson ji wan re gotiye *motif*. Di vê xebatê de jî me rêbaza Thompson li ser çîrokên Mîrze Mihemed tetbîq kir û ji bo ku aliyên hevpar ên çîrokên kurdî digel çîrokên din ên dinyayê derxin holê, me ev rêbaz bikaranî. Herwiha xebateke wisa, ji ber xwe ve dibe polînkirineke hêmanên çîrokan jî. Di vê gotara de, pêşî bi kurtasî em ê çend gotinan li ser Stith Thompson û têgeha motîfê bibêjin û piştre jî li ser çend motîfên girîng û berbelav ku di nav çîrokên Mîrze Mihemed de cih digirin, bisekinin.

Stith Thompson û Motîf

Stith Thompson folklorên Amerîkî ye ku gelek xebatên wî li ser folklorê hene. Wî gelek cureyên folklorê wekî stran, çîrok, gotinên pêşiyar, zûgotinok, çîrçîrok û hwd. berhev kirine, lê wî bêhtir di qada çîrokan de xebat kirine. *The Folktale* (Çîrok), *The Indexes of Indic Folktales* (Îndeksa Çîrokên Çermsoran), *Folktales of North American Indian* (Çîrokên Çermsorên Bakurê Amerîka), *One Hundred Favorite Folktales* (Sed Çîrokên Bijarte) jî çend xebatên wî yên li ser çîrokan e. Ji bilî van jî wî xebata Antti Aarne ya polînkirina çîrokan pêş ve biriyê û polînkirina çîrokan a li gorî tîpan (*type*) amade kiriye ku ev polînkirin di qada folklorê de pir navdar e (Martin, 1979).

Wekî ku me li jor jî behs kiribû Stith Thompson di çîrokan de li ser *motîfan* sekiniye. Wî çil salê xwe daye vî karî û di encamê de jî xebata xwe ya dewlemend *The Motif-Index of Folk Literature* (Îndeksa Motîfan a Edebiyata Gelêrî) derxistiyê holê (Martin 1979:15).

Têgeha *motîfê*, her çiqas bi wateyên curbicur be jî di hemû huneran de hatiye bikaranîn. Lê di folklorê de ango di edebiyata gelêrî de motîf bi awayekî pir bifonksiyon derdikeve hember me. Ji bo têgaha motîfê gelek rave hene. Li gorî Ansiklopediya Edebiyatê, beşa ku di heman berhemê an jî di berhemên curbicur de bi

cudatiyên biçûk tê dubarekirin *motîfe* (Edebiyat Ansiklopedisi, 1991: 216).

Ji aliyekî din motîf di tradîsyonê de wekî xwedî hêza xwe parastinê û beşa herî biçûk a çîrokavakirinê jî tê ditin (Sakaoğlu, 1980: 24).

Veselovsky ji bo motîfê hêmana vegotinê ku nikare were parçekirin dibêje. Li gorî wî mijar jî ji rêzkirina motîfan pêk tê. Heta di vegotinekê de motîf berî mijarê jî tê (vgz. Mathuna, 2016: 33).

Li gorî Stith Thompson ku bi taybet li ser motîfan xebitiye *motîf*, xwedî qabiliyeta domdariyê ye û beşa herî biçûk a çîrokê ye. Ji bo pêwistiyanê vê qabiliyeta motîfê divê xwedî taybetîne balkêş û derasayî be. Yanî hemû rêgezên di çîrokê de ne motîf in lê tene hêmanên xwedî taybetiyên cuda dikarin bibin *motîf* (Thompson 1955).

Em dibînin ku berhemên edebiyata gelêrî li ser motîfan ava dibin. Dengbêj; çîrok, klam û destanê xwe li ser van hêmanên taybet ava dikin. Di vê derbarê de Aslan (2006: 11-12) vê raweyê dîke:

“Motîf di demên kevnar de ku hê nivîs nebû, ji bo vegotinên estetîk hêmanên bingehîn bûn. Ew ji bo çandan jî wekî parastin, embar an bîrek bûn ku dikaribûn wan vegotinên estetîk wekî efsane, çîrok, destan û hwd. kûrtir bikin. Ev hêmanên bingehîn ku em ji wan re dikarin ‘qalip’ jî bibêjin di hemû çandan de xwedî heman fonksiyonê ne. Herwiha motîf her çiqas jî aliyê kûrkirina vegotinên estetîk ve navneteweyî bin jî ji aliyê simgekirinê taybet ê çandan ve jî netewî ne”.

Ev “qalip” an jî hêmanên taybet di çîrokên Mîrze Mihemed de jî bi awayekî zelal dikarin werin ditin.

Çîrokên Mîrze Mihemed

Çîrokên Mîrze Mihemed hin ji çîrokên herî berbelav ên kurdî ne. Ew li gelek deverên Kurdistanê bi varyant û versiyonên cuda peyde dibin. Bonimûne Öner (2016) çend çîrok ji herêma Agiriyê, İşler (2014) jî ji herêma Edîşê berhev kirine û ev çîrok wekî pirtûk jî çap kirine. Di nav berhevokên Celîle Celîl, Ordîxane Celîl (1978) û Heciyê Cindî (1961; 1962; 1969; 1980; 1988) de jî em rastî van çîrokan tên.

Çîrokên Mîrze Mihemed ji aliye naveroka xwe ve dikevin nav *çîrokên rasteqîn*. Lê ev naye wê wateyê ku hêmanên sêhrî di van çîrokan de peyde nabin. Bêguman wekî her çîrokî di nav van çîrokan de jî hêmanên sêhrî peyde dibin û ev hêman di çîrokê de roleke aktif jî dileyizin. Dîsa lehengên çîrokan xwediyê taybetiyên gewre ne. Bonimûne Mîrze Mihemed xwedî hêzeke gewre ye û kêça padişah xwedî xweşkahiyeke derasayî ye. Lêkolîner Alakom (Alakom 2002:15-16) Mîrze Mihemed ê serlehengê van çîrokan wisa rave dîke:

“Di çîrokên kurdî de wek gelek caran tê dubare kirin, bi taybetî sê kurê padişah hene, navê yê piçûk gelek caran Mîrze Memûd an jî Mîrze Mihemed e. Ji ber ko ew time di

rêke rast de dimeşin, bi qencî, bi mêrxasiya xwe ve tîn nasîn, peyva ‘mîrze’ jî, wisan tê bawer kirin ko ji aliye civatê de bi zanetî li ser navên wan kesan hatiye zêdekirin. Di nav çîrokên kurdî de gelek çîrokên ko li ser Mîrze Memûd û Mîrze Mihemed hatine gotin, hene. Ev herdu kes wek du mêrxasên çîrokî yên here navdar tîn bi nas kirin, ew xelaskerên jinên bindest in”.

Çîrokên em li ser wan xebitîne jî raveya Alakom dupat dikin. Di wan çîrokan de jî Mîrze Mihemed wekî lehengekî baş û mêrxas tê xuyakirin. Herwiha, çîrokên Mîrze Mihemed jî hêla motîfan ve jî dewlemend in.

Motîf di Çîrokên Mîrze Mihemed de

Motîfên ku di çîrokên Mîrze Mihemed de berbelav tevî raveyên wan di vê beşê de hatine rêzkirin. Her yek nimûne bi vî awayî hatiye nîşandan:

B11.	Ejderha hemû gelê bajêr direvîne û dixwe.	(7)
Qoda Motîfê	Nimûneya motîfê	Hejmara çîroka ku tê de derbas dibe. ⁶

1- Ajelên Mîtolojîk

Mîtolojî çavkaniyek girîng a çîrokan e. Leheng û ajelên mîtolojîk bi taybetiyên derasayî tîn xemilandin û di nava çîrokan de tîn bikaranîn.

Hesp, ejderha, sîmurg çend jî ajelên mîtolojîk ên çanda kurdî ne. Ev ajel herwiha di çîrokên kurdî de jî peyde dibin ku her yek jî wan xwedî wateyên serbixwe ne.

Hesp: Di *Motîf-Indeksê* de bi qoda **B184.1. Hespê séhrî** natiye nîşandan. Em di çîrokan de hesp, bêhtirîn car wekî ajelek arîkar dibînin. Ew an leheng jî xetereyekê rizgar dike an jî arikariya leheng dike ku ew peywirekê bi cî bîne. Ji bilî vê jî di çanda kurdî de hesp ne tenê wekî arîkar lê ew bi xwe jî wekî leheng derdikeve pêş me. Wek ku Ronahî (2009: 44) jî dibêje; “*Di wêjeya me de hesp ne ji bo leheng e. Ew lehengekî bi sere xwe ye. Ev jî di çanda kurdî de taybetiya hesp dide nîşandan*”.

Sîmurg: Di *Motîf-Indeksê* de bi qoda **B31.5. Sîmurg: balindeyê gewre** hatiye nîşandan. Bi navên curbicur tê nasîn. Di mîtolojiya hemû gelan de çûkekî derasayî û gewre peyde dibe. Ji bo vî çûkî Yewnanî Phoneix, Hindî Garuda, Ereb Anka, Îranî Sîmurg

⁶ Ev çîrok tevî çavkaniyên xwe di tezê de cî digirin û her yek jî wan çîrokan bi hejmarekê hatiye nîşandan. Ji bo metnên çîrokan Bnr. Bünyamin Demir, *Çîrokên Kurdî li gorî Motîf-Indeksa Süth Thompson (Bi Nimûneyên Çîrokên Mîrze Mihemed)*, Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artuklu, Enstituya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Teza Mastîrê a Neweşandî

dibêjin. (Duymaz 1988:91) Ew li deverek xeyalî û pir dûr wekî Çiyayê Qafê dijî û ji aliye mezinbûna xwe ve jî derasa ye. Di gelek çîrokan de arîkariya leheng dike ku ew peywira xwe bi serfirazî biqedene.

Ejderha: Di *Motif-Indeksê* de bi qoda **B11. Ejderha** hatiye nîşandan. Ejderha di çandên çînî de xwedî îmajek baş e lê di çanda kurdî de xwedî imajek pir xerab e. Leach ji bo vî ajelê xerabker wisa dibêje:

“Li gorî mirovên kevnar û modern ew afirindeyekî mîtîk e. Laş û çermên wan dişibe mar û tîmsahan, serê wan jî dişibe şêr, teyran. Gelek ji wan balinde ne û agir ji devên wan dibare. Ew nobedariya gencîneyan dikin û li şikeftan, çêman an jî li ser ewran dijîn” (Leach 1948: 323).

Thompson jî ev ajelên mitolojîk wekî motif di îndeksa xwe de tomar kirine. Van ajelan em di bin beşa **B.Ajel** de dibînin. Ajelên mitolojîk di binbeşên **B0-B99. Ajelên Mîtolojîk û B100 – B199. Ajelên sêhrî** de peyde dibin.

Ev motif bi wan wateyên xwe yê jor lê carinan bi navên din jî di çîrokên Mîrze Mihemed de peyde dibin. Tevî qodên wan motifên ku di çîrokên Mîrze Mihemed de derbas dibin ev in;

- **B11.** Ejderha hemû gelê bajêr direvîne û dixwe. (7)
- **B11.2.3.1.** Zihakî heftserî pêşiya ava bajêr girtiye û divê her dem keçekê qurbanî bikin da avê berde. (2)
- **B11.10.** Ejderdayekî(marekî) ser ava bajêr girtiye. Gelên bajêr her hefte keçikekê dixemilînin û dikin qurbanî da ku karibin peşek av bistînin. (7)
- **B31.5.** Teyrê Astîka Çîlûçavreş li pişt çiyayê Qaf û Kofi (Çiyayê Qaf) de dijî. (1)
- **B31.5.** Mîrze Mihemed ku karibe çêlikên Teyrê Sîmîr ji mar xilas bike, Teyrê Sîmîr dê wî derxe ser rûzemînê. (2)
- **B184.1.** Hespê ba û birûskê arîkariya Mîrze Mihemed dike ku ji bavê xwe rizgar bibe.(1)
- **B184.1.** Tîştêk nikare kerê Şûnkê Sêpê li pey xwe bihêle. (1)
- **B184.1.** Bîblîcan bixwaze here ku derê hespê ku kalê zana ji heriyê çêkiriye dê wê bibe wir. (3)

2- Ezmûn

Motîfa “*ezmûn*”ê wekî astengekê derdikeve pêşiya lehengê çîrokan. Lehengê ku dixwaze bigihe armanca xwe an yara xwe divê hin ezmûnan derbas bike. Ji ber ku çîrok herdem bi encamekê xweş diqedin, leheng jî van ezmûnan bi serketî derbas dike û digihêje armanca xwe.

Di çîrokan û vegotinên gelêrî de bi giştî em van ezmûnan dibînin: *ezmûna sebrê*, *ezmûna nasînê*, *ezmûna zewacê*, *ezmûna hunerê*, *ezmûna diyarkirina zayendê* (Bozdogan 2013: 110-111). Herwiha ew peywir û lêgerînên ku dive leheng pêk binin jî di bin vê beşe de ne.

Motîfên ezmûnê wekî beşeke serbixwe di nav *Motif-Indexê* de cî digirin. Thompson, hemu cureyên van ezmûnan di bin beşa “**H.Ezmûn**” de bi cî kirine.

Di çîrokên Mîrze Mihemed de motîfa *ezmûnê* wiha tê dîtin:

- **H200.** Mîrze Mihemed dive ezmûna Kalê Kor derbas bike da ku Kalê Kor bi kurîtiya wî bawer bike. (1)
- **H310.** Ê ku marê li ser ava bajêr bikuje, wê axa keça xwe bide wî. (7)
- **H310.** Padîşah dê keça xwe bide kesê ku zîha bikuje. (2)
- **H1570.** Ji bo ku Teyrê Sîmir karibe arîkariya Mîrze Mihemed bike, divê Mîrze Mihemed heft heb cendekê mîhan û heft heb jî sîtilên tijî av bîne da ku her qatekê de cendekî û sîtilek av bide Teyrê Sîmir. (2)
- **H1570.** Ji bo ku padîşah baş bibe divê cergê Astîka Çîlûçavreş bixwe. (1)
- **H1561.** Mîrze Mihemed ku karibe çêlikên Teyrê Sîmir ji mar xilas bike, Teyrê Sîmir dê wî derbixe ser rûzemînê. (2)

3- Heyberên Sêhrî

Sêhr, hêmanek bingehîn a çîrokan e. Ew bi gelek awayên baş û xerab di çîrokan de peyde dibe. Lê em ê di vê beşê de tenê li ser wan heyberên sêhrî bisekinin ku ew di tevna çîrokê de arîkariya leheng dikin û dihelin ku leheng bigihe armanca xwe. Ev heyberên sêhrî gelek caran ji aliye kesên din ve wekî diyarî tê dayîn.

Hemu motîfên derbarê heyberên sêhrî, di *Motif-Indexê* de di bin beşa **D.Sêhr** de di navbera **D800-D1699** de cî digirin.

Di çîrokên Mîrze Mihemed de ev heyberên sêhrî bi awayek fonksiyonel peyde dibin;

- **D810.** Keça biçûk gustîlka sêhrî dide Mîrze Mihemed da ku xwe karibe rizgar bike. (2)
- **D812.4.1.** Dayika Mîrze Mihemed a mirî kumekî sêhrî dide kurê xwe. (4)
- **D822.** Zanayê kal ji heriyê hespekî reş ji Bîblîcanê re çêdike. Bîblîcan bixwaze here ku ew hesp dê wê tavilê bibe wir. (3)
- **D1070.** Mîrze Mihemed dema ji mala hût direve, bi xwe re sê tiştên sêhrî şe, sabûn û cêrekî avê dibe. Bi arîkariya van tiştan xwe ji hût rizgar dike. (5)
- **D1022.** Ji bo ku Mîr Mihemed karibe ji binê birê rizgar bibe, divê du perikên sêhrî ku di sindoqa Kalo de ne heft caran li hev bixî. Dema ku li hev

- xistin, dê beranekî reş û beranekî spî peyda bibe. Lê Mîr Mihemed divê li beranê spî siwar bibe, da karibe derkeve rûyê erdê. (7)
- **D1023.** Mîrze Mihemed kengî du mûyên hespê ba û birûskê li hev dixê, li ku dere be jî hesp peyda dibe. (1)
 - **D1023.** Mîrze Mihemed ji şêr û hespên xwe re dibêje ku dema min mûyên we li hev xist, divê hûn werin cem min. (5)
 - **D1472.1.11.** Qoşxane û qaşika ku jina Mîrze Mihemed xwestibû sêhrî bûn. Mîrov dikarî têra welatekî xwarinê tê de çêbike. Çiqas biqede jî dîsa ji ber xwe ve tijî dibe. (4)
 - **D1610.** Derî dibêjin ji ber ku Mîrza Mihemed qencî bi me re kiriye, em ê jî bi ya wî bikin û derî rê didin wî û Belqizê. (8)

4- Qedexe

Qedexeyên ku di çîrokan de em dibînin ne qedexeyên asayî ne. Ji xwe ev qedexe wekî “*taboo*” tên binavkirin. Yanî dema ku *taboo* were bînpêkirin dê encameke wê ya xerab derbikeve holê. Çîrok jî ji zincîrebûyeran pêk tînin. Gelek caran ev zincîrebûyer bi bînpêkirina qedexeyekê destpêdikin an jî qedexe tevneke nû dixê nav zincîrebûyerê.

Qedexe ne tenê di çîrokan de lê di hemu warên çanda gelêrî de jî dikarin werin dîtin. Bi taybetî jî bingeheke qedexeyan a ayînî heye. Bonimûne di Êzîdatiyê de xwarina kelem û xasê qedexe ye û kesê ku van bixwe tê cezakirin (Kreyenbroek 2014:145).

Di vegotinên gelêrî de qedexeyên çend tiştan hene ku ew jî ev in: qedexeyên xwarin û vexwarinê, ên nêrinê, ên axaftinê, ên derbarê tiştên zayendî, ên ayînî û hwd.

Di *Motif-Indeksê* de beşeke serbixwe ji bo qedexeyan hatiye veqetandin. Di bin beşa **C.Qedexe(Taboo)** yê de hemu cureyên qedexe û encamên bînpêkirina qedexeyan cî digirin.

Qedexeyên di çîrokên Mîrze Mihemed de bi vî awayî ne:

- **C200.** Bîblîcan çî xwarinê çêbike divê pêşî bide pisîkê yan wê pisîk agirê wan bitemirîne û dîtina agir nepêkan e. (3)
- **C498.** Dema Belqiz bibêje “can ha can” divê Mîrza Mihemed bibêje “kule can” an ku bibêje “can” dê bibe kevir. (8)
- **C600.** Dixuna Belqizê çil gillê ne, Mîrza Mihemed divê sih û nehan veke yekê bihêle. Gava ew hemûyan veke wê bibe kevir. (8)
- **C610.** Divê Mîrze Mihemed neçe Merge Sorê an dê xerabî werin sere wî (1)
- **C611.1.** Di mala kalê kor de sê deriyên kilîtîkirî hene û divê tukes wan veneke. (1)

- **C830.1.** Bîblîcan divê xweliya dewsa pîrê biavêje devereke dûr an na wê pîrê careke din sax bibe. (3)
- **C885.** Wê zilam qamçiyekê li her yek birayên Bîblîcanê bixe. Bîblîcan jî divê guhê xwe bigire û dengê qamçiyê nebihîze. Ku dengê qamçiyê bibihîze birayê wê nabe mirov wê heywan bimîne. (3)
- **C537.** Divê Mîrze Mihemed li beranê reş siwar nebe. Ku siwar bibe beranê reş dê wî bibe heft qat binê erdê. (2)

5- Rêwîtiyên Dinyayên Din

Lehengên mît, efsane û çîrokên bi giştî diçin sê cureyên dinyayên: dinyaya jorîn, dinyaya jêrîn û bihûştên li ser ruzemînê. Garry û Shamsy (2005: 191) van dinyayan wisa rawe dikin:

“Dinyayên jorîn bi awayên curbicur derdikevin pêş me. Dibe ku wekî bihûşt an devereke perîşanî û xemgîniyê be. Herwiha dibe ku rêwîtiyek ji bo heyv, sterik an rojê be. Mirov bi derence, dar an jî bi paceyêke ezmanî xwe digihînin van dinyayan. Dîsa mirov bi amûrên wekî per, ewr an dû xwe bigihînin van dinyayan. Digel van carinan bi arîkariya çûk, xweda an ferîşteyan jî mirov digihin dinyayên din”.

Di dewama gotina xwe de derbasbûna dinyayên din jî wiha bilêv dikin;

“Mirov dikarin bi rêya dêri, çal, qul, kanî, şikeft, çiya an bîrekê xwe bigihînin dinyaya jêrîn. Carinan jî mirov ji aliye erdê ve tîr qurpandin û dikavin nava dinyaya jêrîn. Dinyaya jorîn bi giştî di bin rûyê erde de cî digire û wekî devereke aloz tê teswîr kirin. Niştecihên neasayî li wir dijîn” (Garry û Shamsy 2005:192).

Dinyaya miriyan jî di nav dinyaya jêrîn de tê teswîrkirin. Bihûştên li ser rûzemînê wekî deverek aram û pir xweş, di gelek dîn û mîtolojiyan de peyde dibe. Heta mirovên modern jî bawer dikin ku deverek wisa heye û herdem lêgerîna wê dikin. Cihê wê ne diyar e lê ew wekî newalek, daristanek an jî bexçeyek pir mezin û xweş tê texeyûlkirin. (Garry û Shamsy 2005: 197).

Ev rêwîti di *Motîf-Indeksê* de di bin beşa **F. Derasayîti** de cî digirin. Di motîf îndeksê de beşa **F0-F199** jî bo rewîtiyên dinyayên din hatiye veqetandin.

Di çîrokên Mîrze Mihemed de em vê motîfê bi van awayan dibînin:

- **F80.** Beranê spî mirov derdixe ser erdê beranê reş mirov dibe heft qat binê erdê. Mîrze Mihemed jî ber ku bi şaşî siwar dibe, beranê reş wî dibe dinyayek din a jêrîn. (2)
- **F80.** Mîr Mihemed bi şaşî li beranê reş siwar dibe û beran wî dibe heft tebeqe binê erdê. (7)

- **F90.** Jinik Mîrza Miheme dixapîne û diçe ser piştta wî. Paşî pehîneke lê dixê û wî heft tebeqeyan dixê binê erdê. (6)
- **F93.** Mîrze Mihemed bo ku here cem diya xwe ya mirî xwe diavêje kaniya miriyan. (4)
- **F101.6.1.** Teyrê Sîmir, Mîrze Mihemed li ser pîştta xwe derdixê ser rûyê erdê. (2)
- **F101.6.1.** Teyr ji ber ku Mîrze Mihemed çêlikên wî ji mar xilas kirine, wî derdixê ser rûyê erdê. (7)

6- Veguherîn

Veguherîn an jî cilguherîn hem di vegotinên gelêrî de hem jî yên ayînî de bi çend cureyan derdikeve pêş me. Veguherîn fantaziyeke ku mirovan bi awayekî di nava çîrokên de bicî kirine ku carina bi binhişê ve jî tê têkildarkirin. “*Li gorî gelek lêkolîneran motîfa veguherînê ku di destan, efsane, çîrok an jî di menqibeyan de tê dîtin, rengvedana daxwazên binhiş û hêza afirîneriya mirova ye*” (Turkan 2008: 137). Di hin baweriyan de jî veguherîn wekî *reenkarnasyon* derdikeve pêş ku van baweriyan li ser vegotinên gelêrî bandor jî kirine.

Di çîrokên de mirov vediguherin ajel, heyber, nebat an mirovin din. Berevajîya vê jî mimkun e. Ev veguherîn carinan bi dilxwazî carinan jî wekî xelat an ceza derdikeve pêş me.

Thompson *veguherîn, rêyên veguherînê, cureyên veguherînê, xerakirina veguherînê* di Motif-Indexê de di bin beşa **D.Sêhrê** de civandine.

Di çîrokên Mîrze Mihemed de jî veguherîn bi çend cureyên derdikeve pêş me:

- **D100.** Ji ber ku birayên Bîblîcan pincara dewsa pîra sêr dixwin, her yek ji wan dibê heyanek. (3)
- **D395.** Beqa ku Mîrze Mihemed ji xwe re aniye vediguhere şiklê keçikekê. (4)
- **D231.** Kesê ku li pey Belqizê dibin kevir. (8)

7- Bîr

Ev motîfa klasîk ku di gelek vegotinên gelêrî de em dibînin, wateyên wê curbicur in. Ji ber ku bîr di binê erdê de cî digire, ew dikare were wateya xerabî û şeytaniyê jî. Ev yek di mîtolojiyê de jî dikare were dîtin. Bonimûne “di mîtolojiyên îranî de Hurmuz xwedayê başiyê ye û li asîmanan dijî lê Ehrîmen xwedayê xerabiyê ye û di binê erdê de dijî” (Yıldız 2011:144).

Ji bilî wê wateya wê, bîr cihê tenêhiştin û zindanê ye jî. Yanî yan leheng di wir de tînin zindanîkirin an jî hin wan davejin binê wê da ku di wir de bimirin. Ev motîf piştî

îslamiyetê bêhtir bi vê wateyê hatiye bikaranîn. Yıldız (2011: 145) jî vê tespîtê dike:

“Ev motîf piştî îslamiyetê çîroka Hz. Yusiv bi bîr tîne. Çîroka Hz Yusiv a avetina binê bîrê ji aliyê birayên wî yê hesûd ve di vegotinên gelêrî de pir tê dubarekirin. Dîsa di dawiya vê çîrokê de Hz. Yusiv di encamê de ji binê bîrê rizgar dibe û dibe xwedî cihên girîng. Di çîrokan de jî çavnebar lehengan davejin binê bîran û wan ceza dikin û wan li wir tenê dihelin ku bimirin.”

Bir di Motif-Indeksê de tenê di beşekê de peyde nabe. Ew ligel taybetiyên xwe yê din dikevin bin sernavan. Bonimûne, **K735. Avetina Bîran** di bin beşa **K.Xapandinê, F93.Xwegihandina dinyaya jêrin bi rêya bîrê** di bin beşa **F.Derasayî, R41. Di binê bîrê de zîndanîkirin** di bin beşa **R. Girtî û Firaran** de cî digire.

Motîfa bîrê di çîrokên Mîrze Mihemed de jî bi gelek cureyan derdikeve pêş me:

- **F718.** Kaloyê xerab di bine bîreke de dijî. Ji bo birayê biçûk karibe bikeve bîra ku Kalo xwe tê de veşartîye heft werîsan bi heve dikin û wî berdidin binê bîrê. (7)
- **R41.** Kalo di bine bîrê de sê xwişk esîr girtine. (7)
- **S146.1.** Birayên Mîr Mihemed xiyaretê pê dikin û dema ku wî dikşînin devê bîrê şerîte diqetênin û dixwazin wî bikujin. (7)
- **N530.** Dema ku Mîrze Mihemed dadikeve binê bîra ku Kalo tê de dijî, dibîne ku li wê derê tijî tiştên xweşik hene: zêr, hevirmêş, mucvherat... (7)
- **K735.** Berdestiya Bîblîcan dexesiya wê dike û wê bi xapandinê diavêjê binê bîre. (3)
- **K735.** Birayên Mîrza Mihemed xiyaretê lê dikin û wi diavêjin bîre. (8)
- **R141.** Birayên Mîrza Mihemed xiyaretê lê dikin û wi diavêjin binê bîre. Lê ji aliyê kerwanekî ve tê xilaskirin.(8)
- **K735.** Birayên Mîrze Mihemed ji ber ku hesudiya wî dikin, xiyaretê pê dikin û wî di binê bîrê de dihêlin. (2)

8- Evîn

Di hin vegotinên gelêrî de wekî çîrokên gelêrî û destanan de evîn motîfek serekî ye. Ji ber ku çîrok bêhtir vegotinên didaktîk in, motîfa evînê di çîrokan de ewqasî ne girîng e. Lê dîsa jî em bi her cureyê motîfa evînê di çîrokan de jî dibînin.

Motîfa evînê di motif-indexê de di bin sernava **T.Zayend** de cî digire. Thompson hemu motîfên têkilî evînê di binbeşa **T0-T99.Evîn** de qeyd kirine. Di vegotinên gelêrî de em rastî çend cureyên evînê dibin ku Thompson jî di motif-indexa xwe de diyar kirine, hin ji wan ev in:

T11. Di xewnê de dilketin

T15. Di dîtina ewil de dilketin

T80. Evîna trajik

T91. Evîna kesên hêjar û dewlemend

Di çîrokên Mîrze Mihemed de motîfa evînê bêhtir bi awaya “di dîtina ewil de dilketin” peyde dibe.

- **T11.** Mîrze Mihemed di dîtina ewil de dildikeve keçîka herî biçûk. (2)
- **T11.** Mîrze Mihemed di dîtina ewil de dildikeve wê keçîka zaf xweşik ku berê di şiklê beqê de bû. (4)
- **T11.** Bavê Mîrze Mihemed di dîtina ewil de dil dikeve jina pir xweşik a kurê xwe. (4)
- **T29.** Bavê Mîrza Mihemed dilketiye keçîkekê ku nikare bigihêjê. (8)

9- Hût

Gotina hût tê wateya tiştên pir gir û mezin. Ji bo vê gotinê dêw jî tê gotin. Lê li gorî me gotina hût xwedî wateyek berfirehtir e. Dema ku em dibêjin *dêw*, afirindeyên pir mezin lê bi awayekî di teşeya mirovan de tê bîra me.

Motîfên hûtan bi giştî di bin beşa **G.Hût** de hatine polînkirin. Thompson terma ‘hût’ ne tenê ji bo forma ‘hût’ lê bi giştî ji bo formên cinawir an dêwan bi kar aniye. Ji ber vê em di bin vê beşê de agahiyan li ser *merivxwir*, *merivxwirî*, *cadû*, *dêw*, *hûtan* jî dibînin.⁷

Ji ber ku ev afirinde xwedî taybetiyên mîtolojîk in û di mîtolojiyên gelek gelan de jî peyde dibin, ev afirindeyên êceb bi awayekî dikevin bin beşa *Motîfên Mîtolojîk* jî. Ji ber wê em çend motîfan têkilî hûtan di bin beşa **A.Motîfên Mîtolojîk** de jî dibînin.

Herçiqas hût wekî afirindeyên xerab û *merivxwir* hatîbine teswîrkirin jî di çîrokên Mîrze Mihemed de em carinan başiyên wan jî dibînin. Motîfên hûtan di çîrokên Mîrze Mihemed de bi van nimûneyan peyde dibin:

- **G312.** Dema ku hût (dêw) her sê hevalan di şikeftê de digire, dibêje yek taştê yek firavîn yek jî şîva min e û ji her sê hevalan yekî dixwe. (5)
- **G11.3.** Li Merga Sor Pîra Mirovaxwar û sê keçên wê mirovaxwar hene. (1)
- **G312.** Dewê sor dibêje ev çend salin diranê min ji bo goştê misilmana dixwire. (8)
- **G420.** Dêw her sê xwişk derdest kirine. (2)
- **G512.** Mîrze Mihemed dêwê xerab dikuje. (2)

⁷ https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Content/Motif_Help.htm. Dîroka lênerînê: 15.11.2016

- **G530.1.** Jinên her sê dêwan ji bo ku Mîrza Mihemed karibe xwe xilas bike arîkariya wî dikin. (8)

10- Jimareyên Formel

Jimare di gelek warên çanda gel de bi wateyên curbicur hatine bikaranîn. Ew wateyên kûrtir di bin durivê xwe yê rastî de vedişerin. Çand û erdnîgariya ku vegotinên gelêrî tê de hatine afirandin, van wateyan didin wan hejmaran. Heta ji ber van wateyên wan ev hejmar wekî pîroz tèn dîtin.

Ji nav van hejmaran ên ku herî zede tèn bikaranîn “*yek, sê, çar, heft û çil*” e. Her yek ji van hejmaran li gorî çanda ku tèn bikaranîn wateyên curbicur distînin. Lê bi giştî ev hejmar di hemu çandan de tèn bikaranîn. Bonimûne di xirîstiyaniyê de ji ber baweriya sêyîneyê (trinity) hejmara *sê*, di misilmantiyê de ji ber ku Hz. Mihemed di çil salî de bûye pexember hejmara *çil*, di cihûtiyê de ji ber ku xweda di şeş rojan de dinyayê ava dike û roja hefta radiweste hejmara *heft*, ji ber çar hêmanên sereke (av, hewa, agir, ax) di gelek çandan de jî hejmara *çarê* xwedî wateyên taybet in.⁸

Stith Thompson *jimareyên formel* di bin beşa **Z.Komên Motîfan ên Curbicur** bi hejmara **Z71. Jimareyên formel** rêz kirine.

Herwekî ku di hemu çîrokan de hejmarên formal pir tene bikaranîn, di çîrokên Mîrze Mihemed de jî ev formel pir zêde peyde dibin. Çend nimuneyan em dikarin wisa bidin:

- **Z71.1. Sê** bûyerên xof diqewimin. (1)
- **Z71.1. Sê** lawên padîşah hene. (2)
- **Z71.1. Sê** tiştên sêhrî tèn diyarîkirin. (1)
- **Z71.1. Sê** heb astengî di peşiya Mîrze Mihemed de hene ku dive derbas bike. (5)
- **Z71.1. Gel sê** caran li ber qesra padîşah re derbas dibe, her sê caran jî keça padîşah a biçûk sêva xwe li keçelokê qazvan dixê. (5)
- **Z71.5. Li** pişt dêrî **heft** qafîleyên kafiran hene. (1)
- **Z71.5. Mîrze** Mihemed û kêça biçûk bi daweteke **heft roj û heft şevan** dizewicin. (2)
- **Z71.5. Heft** kêçên pîra sêhrî hene.(3)
- **Z71.5. Mîr** Mihemed bi şaşî li beranê reş siwar dibe û beran wî dibe **heft** tebeqe binê erdê. 7)
- **Z71.12. Mîh** û şêrê li ber derî, ev **çil** sala birçî ne. (1)

⁸ Ji bo nixandineke giştî li ser hejmarên formel û wateyên wan bnr. Schimmel, Anna Maria (2000). *Sayıların Gizemi*. Istanbul: Kabalıcı Yayınevi

- **Z71.12.** Di nava riha hût de mifteyên **çil** odeyan veşartîne. (5)
- **Z71.12.** Qral ji her du keçên xwe yên mezin re **çil roj û çil şevî** dawetê dike. (5)

ENCAM

Bêguman motîfên di çîrokên Mîrze Mihemed de derbas dibin ne ev tenê ne. Ji bilî wan motîfên ku me ravekirine, gelek motîfên din di van çîrokan de derbas dibin. Lê di xebata xwe de yên herî berbelav ku me dîtî ev bûn. Çend fonksiyonên van motîfan hene. Ji ber ku her motîfek di nava xwe de wateyên curbicur dicîvine, ew naveroka çîrokê dewlemendtir û kûrtir dike. Bonimûne motîfek ku tenê ji yek gotinê pêk tê dikare wateya çîrokeke serbixwe bixe nava çîrokeke din. Herwiha ew arîkariya çîrokbêj jî dikin ku karibe çîroka xwe li ser bîngeha wan ava bike. Dîsa ji ber ku motîf di gelek çandan de çî bi heman wateyê bin çî bi wateyên cuda bin jî dubare dibin, ew dibin nîşana hevbeşbûna çandan jî. Yanî ev nîşanî me didin ku çandên dinyayê ji hev tesîrê digirin an jî dibe ku ew ji çavkaniyeke hevpar derketibin. Bonimûne herçiqas di çanda kurdî de merivxwirî ne tiştê berbelav e, lê em di çîrokên kurdî de jî gelek nimûneyên wê dibînin ku ev bandora çandên din e. Dîsa hejmarên formel wekî *sê, heft an çil* bi heman wateyên çandên din hatine bikaranîn.

Li gorî wan nimûneyên motîfan ku me di çîrokên Mîrze Mihemed de tespît kirine, ew çîrok jî li ser bîngeha motîfan avabûna û her yek ji wan motîfan bi awayekî fonksiyonel hatiye bikaranîn. Van motîfan ev çîrok ji aliye naverok û wateyê dewlemend kirine. Herwiha zêdebûna motîfan nîşanî me dide ku çîrokên kurdî jî digel çîrokên dinyayê xwedî heman taybetiyên in û gelek hêmanên wan ên hevbeş hene.

ÇAVKANÎ

- Alakom, Rohat (2002). *Folklor û Jinên Kurd*, Stockholm: weş. Nefel
- Aslan, Namık (2006). "Halk Anlatılarında Motif ve Tip Kavramı Üzerine", *Erciyes*, j.347, r. 9-12
- Bozdoğan, Merve (2013). *Türk Halk Hikâyelerinde İmtihan Motifi Üzerine Bir İnceleme*, Teza Mastirê ya Neweşandî, Zanîngeha Niğde
- Celil, Ordîxanê û CELİL, Celîle (1978). *Zargotîna Kurda – II*, Moskva: Nauka
- Cindî, Heciyê (1961.) *H'ik'yat'êd Cîmae'ta K'urdîê – I*, Êrêvan: Neşîreta AU R'SS Ermenîê
- (1962). *H'ik'yat'êd Cîmae'ta K'urdîê – II*, Êrêvan: Neşîreta AU R'SS Ermenîê
- (1969.) *H'ik'yat'êd Cîmae'ta K'urdîê – III*, Êrêvan: Neşîreta AU R'SS Ermenîê
- (1980). *H'ik'yat'êd Cîmae'ta K'urdîê – IV*, Êrêvan: Neşîreta AU R'SS Ermenîê

- (1988). *H'ik'yat'êd Cîmae'ta K'urdîê* – V, Êrêvan: Neşîreta AU R'SS Ermenîe
- Dündar, Hülya (2002). “Vladimir Propp ve Masalın Biçimbilimi”, *Milli Folklor Dergisi*, j.55, r. 115-118
- Garry, J. and EL-SHAMY, H. (2005). *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*. 1st ed. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe
- Îşler, İkrâm (2014). *Mîrza Mihemed û Çavreşa Qîza Mîrê Ereban*, Wan: Sîtav
- İzci, Rukiye (2013). *Di Çîrokên Mîrze Mihemed de Motîfên Edebiyata Kurdî ya Gelêrî*, Projeya Mastira Bêtez a Neweşandî, Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artuklu, Enstituya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê
- Komîsyon (1991). Motif. *Edebiyat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş.
- Kreyenbroek, Philip G. (2014). *Ezîdîlik – Arka Planı, Dînî Adetleri ve Metinsel Geleneği*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kuşçu, Ebubekir (2013). *Li Gorî “Motif Index of Folk Literature” yê Motîfên di Çîrokên Kurdî yên Gelêrî de*, Projeya Mastira Bêtez a Neweşandî, Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artuklu, Enstituya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê
- Leach, Maria (1984). Type. *Funk and Wagnalls, Standart Dictionary of Folklore, Mytology and Legend*, r. 323, New York: Weşangeha Harper & Row
- Martin, Peggy (1979). *Stith Thompson: His Life and His Role in Folklore Scholarship*, Bloomington, Indiana: Folklore Publications Group, Indiana University
- Öner, Nihat (2016). *Mîrze Mihemed- Gurzek Çîrok ji Herêma Serhedê*, İstanbul: weş. Avesta
- Ronahî, Mihemed (2009) “Di Wêjeya Kurdan a Devkî de Raz û Sembol”, *Kovara W*, j.25.
- Sakaoğlu, Saim (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu*, Ankara: Ankara Basımevi
- Schimmel, Anna Maria (2000). *Sayıların Gizemi*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi
- Temtek, Leyla Şevin (2013). *Folkloru Bazîdê*, Projeya Mastira Bêtez a Neweşandî, Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artuklu, Enstituya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê
- Thompson, Stith (1955-58). *The Motif Index Of Folk Literature*, Indiana: Indiana University Press
- Türkan, Kadriye (2008) “Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasında Benzerlikler”, *Türkbilig Dergisi*, j.15, r. 136-154
- Yıldız, Çetin (2011) *El-Ferec Ba'de's-Şidde'de Motif İncelemesi*, Teza Mastirê ya Neweşandî, Adıyaman Üniversitesi

ÇAVKANÎYÊN DÎJÎTAL

MATHUNA, Mac Seamus (2016). *The History Of Celtic Scholarship in Russia And The Soviet Union*, Dîroka lênêrînê: 26.03.2016

<http://arts.ulster.ac.uk/historyceltic/wp-content/uploads/2012/04/Celto-Slavica-MacMathuna-CS-in-USSR-No-pictures118-August.doc>

https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Content/Motif_Help.htm Dîroka lênêrînê: 15.11.2016